

УДК 37.047, 373.549

В.Г. Постовий, м. Київ

БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВЗАЄМИНИ – ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Проаналізовано та узагальнено теорію і практику професійного самовизначення молоді у батьківсько-дитячих взаєминах. Визначено психолого-педагогічні умови формування професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: *батьківсько-дитячі взаємини, професійне самовизначення, психологічні особливості ранньої юності, старшокласники.*

В основі української родинної педагогіки й психології завжди чітко вирізнялися її ідеали, суттю своєю вкорінені в глибини життя народу, його свідомості, праці й творчої діяльності. Споконвіку для нашого народу найвищими і святими були ідеали сім'ї як першооснови життя людини, своєрідної фортеці, яка забезпечує розвиток і захист найкращих якостей особистості; праці як найповнішої форми вияву й реалізації творчих здібностей і можливостей людини, джерела достатку й радості, забезпечення повноцінного життя родини; духовності, цієї синтетичної форми осягнення світу й себе в єдиному високоморальному вимірі творчої діяльності і гуманного ставлення до навколишнього середовища та людей; громадянства як відчуття особистої незалежності і любові до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій і звичаїв, відповідальності за їх збереження, розвиток й примноження.

В дослідженні проблеми “Батьківсько-дитячих взаємин у професійному самовизначенні старшокласників”, ми виходимо з принципів Програми розвитку виховання дітей в системі освіти України на 2003-2012 роки. В ній акумульовані стратегічні завдання, вираженні в законах України “Про освіту” та “Про загальну середню освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті”, концепції “Сім'я і родинне виховання”, в якій розкрито принципи гуманістичної освіти та виховання дітей і молоді.

© В.Г. Постовий, 2011

Сучасні соціально-педагогічні та психологічні умови функціонування сім'ї і різнобічного виховання в ній дітей деформовані соціально-економічною кризою, безробіттям, низькою оплатою праці, соціальними суперечностями, що загострюють взаємовідносини між людьми різних соціально-майнових верств суспільства.

У зв'язку з цим виникає гостра диспропорція між соціальними походженням, характером праці, місцем і статусом в ієрархії виробничих відносин особистості і оплатою її праці, де суб'єктивне часто домінує над об'єктивним.

Актуальність проблеми більш ранньої профорієнтації молодого покоління до праці зумовлюється ще й диспропорцією між низькою оплатою праці і освітнім рівнем працівників майже усіх рівнів виробництва. Помітним став інтерес як батьків, так і дітей, до тих видів діяльності, які пов'язані з адміністративно-державним управлінням, державною службою, юриспруденцією, економікою, бізнесом як міжнародним, так і всередині країни, банківською діяльністю та іншими видами діяльності, які дають високий і стабільний заробіток, мають перспективу кар'єрного зростання, матеріального достатку. У соціальному становленні особистості надзвичайно важливу роль відіграє сім'я, її педагогіка взаємовідносин батьків і дітей.

Професійне самовизначення старшокласників ґрунтується, по-перше, на психології соціалізації особистості, як дискретному і безперервному процесі адекватної реакції на всі соціальні, морально-етичні і психофізіологічні та інтелектуальні зміни, які відбуваються як мікро-, так і макросоціумі та розвитку Я-концепції в ранній юності.

По-друге, професійне самовизначення старшокласників неодмінно слід розглядати у тісній сув'язі батьківсько-дитячих взаємин, які тією чи іншою мірою впливають на подальшу соціалізацію особистості, її соціальний розвиток і саморозвиток, зрештою, соціальний статус.

Отже, виходячи з актуальності досліджуваної проблеми, слід глибше розглянути проблему психології ранньої юності особистості старшокласника у взаємозв'язку з попередніми періодами життя.

Соціальний ряд розвитку особистості має таку логічну схему. Перехід дитини до дорослості в суспільстві здійснюється шляхом її залучення до оволодіння знаннями, нормами і

навичками, завдяки яким в майбутньому вона може створювати матеріальні та духовні цінності, виконувати суспільні функції і бути соціально відповідальною. В цьому аспекті юнацький вік тісно пов'язаний із процесом соціалізації та професійним самовизначенням особистості, що можна оцінювати як ранній професійний старт.

На це значною мірою впливають умови та зміни в психічному й особистому розвитку.

Оскільки в ранньому юнацькому віці відбуваються соціалізація, становлення цілісної особистості, то школа і сім'я мають відповідально дбати про підготовку старшокласника до праці, сімейного життя, трудової діяльності, виконання громадянських обов'язків, заохочувати їх до самовдосконалення. Ці завдання можуть бути розв'язані тільки у взаємодії сім'ї з іншими соціальними інститутами.

З огляду на це, дослідники виділяють життєві ситуації розвитку особистості ранньої юності. Цей розвиток в старшому шкільному віці зумовлений особливостями перебування учня на порозі самостійного життя, необхідністю особистісного і професійного самовизначення, вибору життєвого шляху. Психологічною домінантою розвитку старшокласників стає вибір професії, внаслідок чого у них формується індивідуальна внутрішня позиція. Вона зумовлена зорієнтованістю у майбутнє, через теперішнє яке є основою спрямованості особистості.

В наукових працях В.Єндальцева, Г.Корякова, І.Назіома, В.Савченко, М.Тітми, Г.Чередніченко, М.Шубкіна, В.Ядова та ін. глибоко аналізується соціально-економічні аспекти професійного самовизначення юнаків і дівчат в соціумі і сім'ї.

Більшість дослідників суттєвою особливістю внутрішньої особистісної позиції старшокласника визначають зміну характеру потреб, які з безпосередніх перетворюються на опосередковані, усвідомлені та довільні. В цей період учень може керувати своїми потребами і прагненнями, складати життєві плани, що засвідчує досить високий рівень особистісного і соціального розвитку.

Батькам і педагогам на цьому віковому етапі слід враховувати, що відбувається формування механізму цілетворення, основними ознаками якого є наявність у людини певного задуму, плану життя, життєвої мети, проекту цілі, загального досвіду свого буття. Цей механізм пов'язаний із

прагненням і здатністю старшокласника здійснювати самопроекцію на майбутнє. Йдеться про його прагнення і уміння ставити конкретні цілі, професійного самовизначення, переносити себе в майбутнє, вибудовувати своє реальне життя.

Батьківсько-дитячі взаємини формують цю соціальну позицію юнаків і дівчат, зорієнтовану на здобуття статусу самостійної дорослої професійної людини. В цей період старшокласники виявляють підвищений інтерес до способу життя дорослих, проектують своє життєве і професійне самовизначення. Розширюється коло питань їх спілкування з батьками, педагогами і однолітками, вибірковість особистісних контактів і уподобань. В цей період інтенсифікуються інтереси щодо професійного самовизначення старшокласників набувають більшої конкретизації щирі й довірливі морально й етично вивірені батьківсько-дитячі взаємини, коли рівноцінно і рівнозначно поцінуються думки батьків дітьми, а думки дітей батьками. Під взаєминами розуміються усталені взаємозв'язки між людьми, що складаються у процесі їх спілкування та взаємодії, мають яскраво виражене емоційне забарвлення і виявляються у характері та способах взаємовпливів. Завдяки взаєминам у їх учасників формуються спільні мотиви, мета, завдання, цілі, ціннісні орієнтації, очікування результатів професійного самовизначення.

Домінантою новоутворення раннього юнацького віку є особистісне самовизначення, що є внутрішньою потребою юнаків і дівчат зайняти позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, об'єктивно оцінити себе і свої можливості. Часто характеризуючи цей феномен, використовують поняття "*ідентичність*", що відображає усвідомлену індивідом самототожність.

В ідентичності трансформуються і поєднуються неперервність минулого, теперішнього і майбутнього особистості. Допмагаючи людині визначити своє місце у суспільстві, особистісна ідентичність є підґрунтям для *соціальних порівнянь* себе з ровесниками, дорослими, відповідності своїм ідеалам, а також із самим собою в минулому, теперішньому, близькому і віддаленому майбутньому. Внутрішнє чуття Его-ідентичності допомагає визначати та корегувати напрями, цілі і зміст майбутнього життя молодої людини. Його формування є, за твердженням Е.Еріксона, найважливішою проблемою юності. Саме в ранньому юнацькому віку часто буває *криза ідентичності*,

як особливий момент розвитку, коли динамічно наростають вразливість і розвивається потенціал особистості.

Основними варіантами становлення ідентичності, є зумовленість, дифузія, мораторій та власне досягнення ідентичності.

Зумовленість. Навчившись ідентичності, це той варіант, коли юнаки і дівчата беруть на себе певні зобов'язання, не долаючи етапу прийняття самостійно приймають рішення. Їхній вибір професії, заздалегідь визначений їхніми батьками або ж учителями, не є результатом самостійних пошуків.

Варіант дифузія в становленні особистості відбувається тоді, коли молоді люди не визначили напрям свого життя, не можуть відповідно рухатися, а перебувають у стані невизначеності, яка їх особливо не хвилює. Вони не пережили кризи, не обрали для себе професійної ролі чи морального кодексу і навіть уникають думок про це.

Мораторій – це той особливий період, коли старшокласники переживають кризу ідентичності і зайняті пошуком себе. Їхні рішення часто стосуються вибору професії, релігійних чи етичних цінностей.

Основним моментом психологічних новоутворень у молодих людей є досягнення ідентичності юнацтва, яке вже пережило кризу ідентичності, усвідомило і взяло на себе відповідальність за своє життя як наслідок самостійного вибору. Цей вибір стосується життєвого шляху, майбутньої професії юнаків і дівчат і реалізується у намаганні жити, дотримуючись значущих для себе моральних цінностей, норм і правил.

Завершення навчання в школі вимагає особистісного і професійного самовизначення, тому ранній юнацький вік пов'язаний з морально-особистісним, екзистенційним і професійним виборами, які є взаємопов'язаними і здійснюються одночасно. Їх рушійною силою є перехід від дитячої залежності до дорослої відповідальності і свободи.

За своєю суттю, особистісне самовизначення є процесом свідомого визначення суб'єктом своєї сутності та місця у системі суспільних відносин, світі, що виявляється в активному ставленні людини до себе та навколишньої дійсності. У старших класах воно означає формування у хлопців і дівчат стійких та усвідомлених переконань; оволодіння нормами поведінки, принципами, ідеалами; вироблення умінь спостерігати та осмислювати явища навколишнього життя, розуміти себе.

Зумовлюється воно не стільки системою засвоєних знань, скільки готовністю до прийняття рішень, самостійних і відповідальних дій у нових ситуаціях.

Зміст особистісного самовизначення реалізується через *сенсотворення, мотивацію і самореалізацію та самовираження*, як свідомого утвердження особистістю власної позиції в певних проблемних ситуаціях, усвідомлення себе суб'єктом самопізнання, самозміни, самовдосконалення.

В цей період розвитку юнаків і дівчат життєво важливого значення набуває *професійне самовизначення старшокласників*. Саме від цього часто залежить весь життєвий шлях, кар'єра та інші життєві цінності особистості, розвиток і розквіт талантів. Узагальнення результатів багатьох досліджень, а також вивчення вікових, індивідуальних особливостей розвитку особистості у ранній юності, психологічних новоутворень старшого шкільного віку (І.Д. Бех, І.В.Дубровіна, Д.Б.Шумілін, І.С.Кон, Г.С.Костюк, А.В.Мудрик, С.А.Шумілін, Д.М.Богоявленський, Л.В.Долинська, С.Д.Максименко, Т.І.Шамова, О.В. Мельник, Н.О.Менчинська та ін.) дозволяє визначити основні теоретичні підходи дослідження проблеми батьківсько-дитячих взаємин у професійному самовизначенні старшокласників. Активні роздуми старшокласників над своїм майбутнім здебільшого мають наслідком сформовану спрямованість щодо вибору професії. Ця спрямованість хоча й нетривка, багатьом із них властиві різноманітні вагання. Однак їх свідченням є одночасний інтерес до кількох професій, конфлікт між прагненнями і здібностями, між ідеалізованим баченням майбутньої професії та реальними перспективами (учень хоче вступити до вищого навчального закладу, але це неможливо через низьку успішність чи відсутність коштів сім'ї на оплату за навчання; інтереси учнів часто не збігається з бажаннями батьків). Старших школярів, які ще не визначилися у виборі професії, хвилює проблема вибору, і вони, часто шукають підтримки чи оцінки свого вибору, спілкуються з цього приводу з батьками, однолітками та дорослими.

У старших класах учні починають серйозно замислюватись і над своєю придатністю до роботи в тій сфері, яку для себе обирають. Під час вибору професії вони зважають не тільки на свої інтереси, а й на багато інших обставин, передусім порівнюють свої здібності, можливості з вимогами, які ставить до людини та чи інша професія. Цим зумовлений їхній інтерес

до різноманітних аспектів психології здібностей, мислення, самовиховання, у пізнанні яких неоціненною для них може бути допомога досвідченого спеціаліста з обраної сфери діяльності, педагога та шкільного психолога.

Таким чином саме період ранньої юності є найбільш сприйнятливим для об'єктивного професійного самовизначення й самооцінки майбутніх можливостей особистості, її адекватності. В цей же період відбувається і соціальна орієнтація особистості старшокласника, яка при успішній професійній самовизначеності водночас може переходити стадії соціально-професійної адаптації особистості.

Аналіз цілого ряду вітчизняних історико-педагогічних та психологічних досліджень, сучасні дослідження проблеми психології і педагогіки професійного самовизначення старшокласників, хоч і розкривають сутність і природу цього поняття і явища, однак надзвичайно мало звертають уваги на соціально-педагогічні фактори його формування у процесі батьківсько-дитячих взаємин, які завжди мають бути тим природним чинником, якого ніколи не може оминати жодна психолого-педагогічна дія. Дослідження П.Артурова, С.Батишева, Ю.Гільбуха, О.Голомштока, Є.Клімова, М.Захарова, Г.Костюка, В.Мадзігона, В.Маляко, Є.Павлютенкова, К.Платонова, В.Симоненка, В.Синявського, С.Чистякової, Б.Федоришина, М.Янцура, О.Мельника, О.Моріна, С.Осадчого, М.Піддячого, В.Хільковець, Н.Шевченко, В.Крижака, Д.Закатнова, С.Мельникова, Н.Побірченко, О.Тополь, М.Тименка, Д.Тхоржевського та ін. є відображенням інтересів психолого-педагогічної теорії і практики до проблеми професійного самовизначення старшокласників та молоді, пошуку науково-педагогічних підходів до інтенсифікації шляхів у виборі професії молодшими людьми. В цьому аспекті "Батьківсько-дитячі взаємини у професійному самовизначенні старшокласників" ми розглядаємо як тристоронній процес формування ціннісних орієнтацій та ставлень до праці, як основного засобу забезпечення життєдіяльності людини в конкретній професії, реалізація якої узгоджує інтереси, передусім, особистості старшокласника, а за тим батьків (сім'ї) і суспільства.

У цих взаєминах активними учасниками процесу є батьки і діти в конкретному полі соціального довкілля, яке впливає на його успішність опосередковано (соціально-побутові умови,

емоції, настрої, суспільне ставлення до праці і оцінки її результатів, взаємовідносини між людьми, інформаційні потоки, їх активність, частота, гуманістична ціннісність, асоціальність, вульгарність, прагматизм, егоїзм, байдужість і т. ін.).

Батьківсько-дитячі взаємини мають першорядне значення у формуванні ставлення дитини до праці, професійного самовизначення та активної праці на благо сім'ї, особистості і суспільства.

Батьківсько-дитячі взаємини розглядаються нами як частина родинної педагогіки, синтез галузевих культур, об'єктивних історико-педагогічних та соціально-економічних умов і традицій, психологічних особливостей українського народу, що в сукупності визначають його менталітет, який характеризується оригінальністю складу інтелекту, мислення, спрямованістю розуму і дії і забезпечує успіх виховання та професійного самовизначення старшокласників у нових умовах українського суспільства.

Література:

1. Сім'я і родинне виховання: концепція / В. Г. Постовий; П. М. Щербань; Т. Ф. Алексєєнко; О. М. Докукіна; Н. М. Стрельнікова. //Рідна школа, 1996. – № 11-12 – С. 15-21.
2. Закатнов Д.О. Твоя майбутня професія: Посібник з профорієнтації / Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тименко. – К. : Українська книга, 1999. – 312 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
4. Кон И.С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
5. Мои жизненные и профессиональные планы: Кн. для уч-ся старш. клас. / С. Н. Чистякова, Н. С. Пряжников, А. Я. Журкина и др. – М. : РАО, 1994. – 90 с.
6. Нісімчук А.С. Сучасні педагогічні технології: навч.посібник./ А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К. : Просвіта, 2000. – 368 с.
7. Павлютенков Є. Професійна орієнтація учнів / Є. Павлютенков – К.: Рад.школа, 1983. – 152 с.
8. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Изд-во “Институт практической психологии”, 1996. – 256 с.
9. Уніят С. Вибір професії, або задача з багатьма невідомими / С. Уніят, С. Комінко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. – 87 с.

10. Федоришин Б.О. Методика виявлення й оцінки загальних інтересів особистості учнів (ОДАНІ – 2): Метод. рекомендації / Б. О. Федоришин. – К. : Центр міжнародної освіти, 1998. – 24 с.
11. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.

Проанализирована и обобщена теория и практика профессионального самоопределения молодежи в родительско-детских отношениях. Определены психолого-педагогические условия формирования профессионального самоопределения старшеклассников.

Ключевые слова: *родительско-детские отношения, профессиональное самоопределения, психологические особенности ранней юности, старшеклассники.*

A theory and practice of professional self-determination of young people in the mutual paternal-children's relations are analysed and generalized. Psychology-pedagogical terms of forming of professional self-determination of senior pupils are determined.

Key words: *mutual paternal-children's relations, professional self-determination, psychological features of early youth, senior pupils.*